

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych – ujęcie prawnoporównawcze

Celem niniejszego opracowania jest zestawienie uregulowań kilku wybranych systemów prawnych ustawodawstwa kontynentalnego, mających za przedmiot instytucję odpowiedzialności (karnej) podmiotów zbiorowych, z uwzględnieniem polskiego unormowania w tym zakresie. Wybierając Holandię, Francję i Niemcy jako państwa, których rozwiązania prawne w zakresie tej odpowiedzialności uczynię przedmiotem rozważań, przyjąłem dwa kryteria. Pierwszym jest przynależność porządków prawnych tych państw do systemu kontynentalnego, tradycyjnie przeciwstawianego systemowi *common law*. Drugim natomiast – zainteresowanie polskiej literatury dotyczącej tej problematyki koncentrujące się w płaszczyźnie komparatystycznej na tych właśnie państwach, przy posłużeniu się wyżej wskazanym kryterium, tj. praw w obszarze ustawodawstwa kontynentalnego. Przed dokonaniem zestawienia wypada zasygnalizować, że wyrażano – tak w doktrynie, jak i judykaturze wielu państw – wątpliwości co do dopuszczalności tej konstrukcji ze względu na ograniczenie klasycznej odpowiedzialności karnej do czynu przestępnego osoby fizycznej, gdy podmiotem zbiorowym jest, generalnie rzecz ujmując, osoba prawna i jednostka organizacyjna bez osobowości prawnej, których istotą jest zespolenie aktywności grupy osób fizycznych, która to aktywność zmierzać ma w kierunku zbieżnym z przedmiotem i celem działalności podmiotu zbiorowego.

1. Holandia

Jest pierwszym krajem w Europie, który wprowadził odpowiedzialność karłą osób prawnych. Po licznych nowelizacjach holenderskiego kodeksu karnego z 1881 r., w których wyniku dopuszczono w ograniczonym zakresie odpowiedzialność karłą podmiotów kolektywnych, dopiero nowelą z dnia 23 czerwca 1976 r. kwestię tę objęto kompleksową regulacją. Dokonano wówczas znamiennej zmiany przepisu art. 51 kodeksu karnego, w której następstwie nadano mu następującą treść: „**1.** Przystępstwo może być popełnione przez osobę fizyczną oraz osobę prawną. **2.** W przypadku popełnienia przestępstwa przez osobę prawną należy przeprowadzić postępowanie karne, w wyniku którego kary oraz wszelkie orzeczenia przewidziane przez prawo powinny być ogłoszone: a) przeciwko osobie prawnej lub b) przeciwko osobom kierującym przestępstwem lub

osobom, które zaniechały nadzoru w działalności firmy, c) przeciwko osobom z pkt a i b łącznie. 3. Odpowiedzialność, zgodnie z powyższymi punktami, na równi z osobami prawnymi ponoszą: jednostki bez osobowości prawnej, spółki osobowe oraz odrębne masy majątkowe”¹. Trzeba podkreślić, że przytoczony przepis zrównał osoby fizyczne i prawne pod względem odpowiedzialności karnej. Jeżeli przestępstwo zostało popełnione w ramach osoby prawnej, to do odpowiedzialności można pociągnąć bądź tylko osobę prawną, bądź tylko osobę fizyczną wykonującą lub kierującą wykonaniem czynu przestępnego, lub obie te osoby łącznie². Ponadto przepis art. 51 holenderskiego kodeksu karnego stawia na równi osoby prawne z przedsiębiorstwami, które nie posiadają osobowości prawnej, są spółkami osobowymi, firmami zrzeczającymi właścicieli statków, a także odrębnymi podmiotami prawa³. Na marginesie warto wspomnieć, iż w holenderskim prawie karnym nie rozróżnia się pojęć: „kierowanie” i „wydawanie poleceń” – należy je interpretować jednakowo. Istotne znaczenie odgrywa bowiem to, czy dana osoba mogła faktycznie wywierać decydujący wpływ na zaistnienie przestępstwa. W zasadzie ustawodawca holenderski nie akcentuje odpowiedzialności kierownictwa, co nie może oczywiście prowadzić do wniosku, że członkowie kierownictwa nie mają, z uwagi na swe uprawnienia, większych możliwości „kierowania” lub „wydawania poleceń”. Takie możliwości wynikają przecież z zajmowania określonego stanowiska w strukturze osoby prawnej. Holenderski kodeks karny w zakresie omawianej regulacji stwarza jednak możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej również innych osób – takich, które nie piastują kierowniczych stanowisk. Stanowisko sprawcy nie jest kryterium rozstrzygającym o jego odpowiedzialności. Nie możemy wykluczyć tego, że w roli sprawcy przestępstwa wystąpi ktoś, kto formalnie nie ma żadnej władzy, a z ukrycia „pociąga za sznurki”. Nie ma też znaczenia status prawny w ramach osoby prawnej. Odpowiedzialność na podstawie przepisu art. 51 holenderskiego kodeksu karnego może ponosić ten, kto ma możliwość faktycznego wywierania wpływu, choćby był pracownikiem zatrudnionym na najniższym szczeblu organizacyjnym. I na tym, w istocie rzeczy, polega przewaga stosowania przepisów holenderskiego prawa w interesującym nas zakresie nad

¹ Przekład tego przepisu z wersji oryginalnej na język polski w: B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność karna osób prawnych*, Warszawa 2003, s. 89-90. Autorka przytoczonej monografii wskazuje, że gdy chodzi o wyjaśnienie pojęcia „odrębne masy majątkowe” – występującego w tym przepisie – to wydaje się, iż zakresem owego pojęcia należy objąć wyodrębnione na mocy przepisów szczególnych masy majątkowe.

² M. Filar, *Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych (na tle ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary z 28 października 2002 r., [w:] A. Adamski (red.), Przepęczność gospodarcza z perspektywy Polski i Unii Europejskiej. Materiały konferencji międzynarodowej (Mikołajki, 26 września 2002)*, Toruń 2003, s. 594, i D. Habrat, *Materiałnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008, s. 30.

³ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność karna...*, s. 91.

przewidywanymi w innych państwach możliwościami oddziaływania na osoby fizyczne – że zakres art. 51 holenderskiego kodeksu karnego jest szerszy niż w innych systemach prawnych.

Osoba prawna może być uznana za sprawcę przestępstwa, jeżeli była w stanie kontrolować działania odbiegające od jej zasadniczego celu, a poza tym, gdy takie odchylenia były przez nią akceptowane lub zachodzi przypuszczenie, że byłyby akceptowane. W literaturze wyraża się pogląd, że wszystkie przestępstwa – przewidziane przez ustawę karną – mogą być popełnione przez osoby prawne, z wyłączeniem tych, które ze względu na swą naturę mogą być popełnione wyłącznie przez osobę fizyczną⁴. Wśród przestępstw stanowiących podstawę odpowiedzialności karnej podmiotu zbiorowego w rachubę mogą wchodzić czyny polegające zarówno na działaniu, jak i zaniechaniu⁵.

Kodeks karny Holandii określa również kary, jakie mogą być orzekane wobec osób prawnych i innych podmiotów kolektywnych. Ze znanych ustawodawstwu holenderskiemu kar i środków karnych, natura osoby prawnej pozwala na wymierzanie jej takich kar, jak: grzywna, konfiskata mienia lub praw majątkowych będących przedmiotem prawa własności osoby prawnej, publikacja orzeczenia skazującego, jeżeli ustawa karna przewiduje za dany czyn zagrożenie taką karą, wyłączenie z obrotu gospodarczego niektórych przedmiotów jej działalności. Poza wymienionymi karami wobec przedsiębiorstw, jako podmiotów zbiorowych, można stosować kary dodatkowe, takie jak: wstrzymanie w całości lub w części działalności przedsiębiorstwa na okres 2 lat, utrata przyznanych preferencji gospodarczych lub niemożność ich pozyskania itd.⁶

W prawie karnym holenderskim odrzucono teorię identyfikacji (czyli *directing mind*), a przyjęto model agregacji (*collective knowledge* lub *aggregation knowledge*), zgodnie z którym osoba prawna może być pociągnięta do odpowiedzialności karnej poprzez bezpośrednie przypisanie jej winy (wiedza poszczególnych osób może być zsumowana do ustalenia winy osoby prawnej, pomimo że pojedyncze osoby nie spełniały warunków koniecznych do uruchomienia wobec nich odpowiedzialności indywidualnej). Tak więc system holenderski przewiduje bezpośrednią odpowiedzialność karną osób prawnych, jako że zgodnie z przepisami kodeksu karnego oskarżenie kierowane jest bezpośrednio przeciwko przedsiębiorcy. Jednocześnie prawo holenderskie przewiduje dwutorowość odpowiedzialności, tzn. niezależnie od zarzutu stawianego osobie prawnej możliwe jest również skazanie osób fizycznych. Nie można jednak zapominać o tym, że przyjęta w treści art. 51 holenderskiego kodeksu karnego kolejność jest dla organów

---

⁴ W. Radecki, *Koncepcje odpowiedzialności karnej osób prawnych w ochronie środowiska*, Wrocław 1996, s. 45.

⁵ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność karna...*, s. 92.

⁶ O. Górniok, *Przestępczość przedsiębiorstw i karanie jej sprawców*, Warszawa 1995, s. 101.

procesowych wiążąca. Nie można bowiem rozważać kwestii odpowiedzialności pochodnej przed uznaniem, że karze podlega osoba prawna. Jeżeli jednak dojdzie do sytuacji, gdy osoba prawna zakończy swój byt prawny, na przykład na skutek ogłoszenia upadłości, wniesienie oskarżenia przeciwko osobie fizycznej „kierującej” lub „wydającej polecenia” nadal pozostaje w sferze możliwości, ale będzie się to wówczas wiązało z koniecznością udowodnienia, że gdyby osoba prawna kontynuowała swe istnienie, podlegałaby również karze. W związku z powyższym prawo holenderskie zostało tak skonstruowane, aby poczucie sprawiedliwości – mającej wynikać ze zrealizowania odpowiedzialności karnej za popełniony czyn przestępny w ramach działalności podmiotu zbiorowego – zostało w pełni zadośćuczynione, właśnie poprzez dążność do tego, aby żaden z podmiotów (ani osoba prawna, ani fizyczna) nie uniknął konsekwencji w sferze prawa karnego.

2. Francja

Po burzliwych dyskusjach w czasie prac przygotowawczych nad projektem nowego kodeksu karnego, mimo zdecydowanej opozycji większości judykatury i częściowo również doktryny, instytucja odpowiedzialności karnej osób prawnych uitorowała sobie drogę do jej uregulowania w kodeksie karnym⁷.

Obowiązujący francuski kodeks karny w art. 121-2 określa zakres i warunki odpowiedzialności karnej osób prawnych. Brzmienie tego przepisu (po przetłumaczeniu) przedstawia się następująco: „Osoby prawne⁸, z wyjątkiem Skarbu Państwa, są odpowiedzialne karnie w przypadkach przewidzianych przez kodeks karny lub inne przepisy, za czyny przestępne popełnione na ich rzecz (korzyść)⁹ przez ich organy lub przedstawicieli”¹⁰. Zgodnie z przytoczonym przepisem, odpowiedzialności karnej podlegają osoby prawne prawa prywatnego: spółki prawa cywilnego lub handlowego, stowarzyszenia,

---

⁷ Nowy kodeks karny (*Nouveau Code Penal*) uchwalono we Francji 22 lipca 1992 r., natomiast wszedł w życie z dniem 1 marca 1994 r., zastępując kodeks karny Napoleona z 1810 r.

⁸ Osoba prawna – według prawa francuskiego – to grupa osób, której przyznano osobowość prawną inną niż osobowość jej członków i która wobec tego jest podmiotem prawa. W prawie karnym francuskim wyróżnia się osoby prawne prawa publicznego oraz osoby prawne prawa prywatnego. Do pierwszej grupy należą: Państwo, Region, Departament, Gmina, instytucja publiczna, natomiast drugą grupę stanowią: spółki handlowe, spółki cywilne, ugrupowania interesów wspólnych, syndykaty, samorząd zawodowy, stowarzyszenia. Zob. K. Poklewski-Kozieł, *Nowy kodeks karny Francji*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 9, s. 31.

⁹ Pojęcie czynu przestępnego popełnionego „na rzecz” osoby prawnej zawiera w sobie dwa elementy. Pierwszy to element subiektywny (zawinienie), drugi – obiektywny (korzyść faktycznie osiągnięta lub zamierzona). W zależności od konkretnego stanu faktycznego oba te elementy występują razem lub oddzielnie.

¹⁰ Przekład z języka francuskiego znajdziemy w: B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność karna...*, s. 72.

związki zawodowe, konsorcja gospodarcze¹¹, a także zagraniczne osoby prawne na ogólnych zasadach właściwości prawa francuskiego. Odpowiedzialność karna może obciążać również osoby prawne prawa publicznego, oczywiście z wyłączeniem państwa, które mając monopol na ściganie oraz karanie za przestępstwa, nie może karać samego siebie. Jednak odpowiedzialność wspólnot terytorialnych i ich zgrupowania została skonstruowana według specjalnych zasad i w porównaniu z podmiotami prawa prywatnego kształtuje się nieco odmiennie. Wspólnoty terytorialne i ich zgrupowania nie podlegają odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełnione przy wykonywaniu ich działalności związanej z pełnieniem służby publicznej¹².

Według wspomnianego art. 121-2 francuskiego kodeksu karnego osoby prawne ponoszą odpowiedzialność karną za przestępstwa popełnione na ich konto, przez ich organy lub przedstawicieli. Jak wynika z treści tego przepisu, prawo karne francuskie oparło się na węższej – niż ma to miejsce w holenderskim prawie karnym – koncepcji odpowiedzialności karnej osób prawnych, ograniczonej wyłącznie do zachowań realizujących ustawowe znamiona przestępstwa, których dopuściły się organy lub przedstawiciele osoby prawnej. Poza tym w przepisie art. 121-2 kodeksu karnego Francji wprost mowa o popełnieniu przestępstwa przez organy lub przedstawicieli osoby prawnej, w odróżnieniu od przedmiotowej regulacji w tym zakresie obowiązującej w Holandii – w art. 51 holenderskiego kodeksu karnego ustawodawca dopuszcza możliwość popełnienia przestępstwa nie tylko przez osobę fizyczną, ale i prawną. Innymi słowy, w prawie holenderskim przestępstwo popełnia osoba prawna, w prawie francuskim jej organ lub przedstawiciel. Mimo tej różnicy efekt w postaci odpowiedzialności karnej osoby prawnej przewidują porządki prawne obu tych państw. W związku z tym warto się zastanowić, czy przypisanie osobie prawnej wprost zdolności do popełnienia przestępstwa w art. 51 holenderskiego kodeksu karnego w kontekście kwestii ponoszenia przez nią odpowiedzialności cokolwiek zmienia w stosunku do innego rozwiązania w tym zakresie, które przyjęto we francuskim kodeksie karnym. Inaczej więc ujmując, czy uczynienie osoby prawnej potencjalnym podmiotem przestępstwa nie ma przypadkiem charakteru wyłącznie bądź głównie propagandowego?

---

¹¹ Wprawdzie w polskim prawie „konsorcjum” nie jest definiowane, to nie ulega wątpliwości, że nie jest ono podmiotem gospodarczym, nie przysługuje mu osobowość prawna, nie podlega obowiązkowi wpisu do rejestru, nie musi dysponować majątkiem własnym, wyodrębnionym z majątków uczestników, jest jedynie tworem zawiązanym dla osiągnięcia wytyczonego celu gospodarczego, zazwyczaj dla zrealizowania jednorazowego przedsięwzięcia gospodarczego. Uwagi te mają znaczenie z tego względu, że według modelu francuskiego konsorcja gospodarcze ponoszą odpowiedzialność przewidzianą w stosunku do osób prawnych. Zob. http://www.monitorprawniczy.pl/index.php?mod=m_artykuly&cid=20&id=3194, <http://www.ekspertbeck.pl/umowa-konsorcjum/>.

¹² K. Poklewski-Kozieł, *Nowy kodeks...*, s. 31.

Z przepisu art. 121-2 kodeksu karnego Francji wynikają dwa warunki odpowiedzialności karnej osób prawnych. Pierwszy warunek to taki, że przestępstwo musi być popełnione w imieniu osoby prawnej, co oznacza, że zachodzi wymóg działania na rzecz (na rachunek) osoby prawnej. Wykluczone jest więc ściganie osoby prawnej za czyny przestępne popełnione na rzecz indywidualnej osoby fizycznej, która brała udział w działalności przestępczej. Natomiast drugą przesłanką jest popełnienie przestępstwa przez organ lub przedstawiciela osoby prawnej. Zatem możliwość uruchomienia wobec osoby prawnej odpowiedzialności karnej aktualizuje się w sytuacji popełnienia przestępstwa przez jednostkę, a więc „substrat” ludzki. Chodzi tu o zachowanie takich podmiotów, jak: zgromadzenie generalne, zarząd, rada nadzorcza, dyrektor przedsiębiorstwa, a także pełnomocnik (czy prokurent), czy mający upoważnienie do reprezentowania dyrektor¹³. Oba te warunki muszą zostać spełnione kumulatywnie.

Odpowiedzialność karna osób prawnych – we francuskim prawie karnym – znajduje zastosowanie tylko w przypadkach przewidzianych przez ustawę lub akt pozaustawowy¹⁴. Ustawodawca francuski posłużył się metodą enumeratywnego wyliczenia czynów mogących stanowić podstawę odpowiedzialności osoby prawnej. Krąg tych czynów jest szeroki, obejmuje zarówno czyny o charakterze umyślnym, jak i nieumyślnym, m.in. ludobójstwo, zabójstwo, nieumyślne spowodowanie śmierci, handel narkotykami, pranie brudnych pieniędzy, kradzież, oszustwo, nadużycie zaufania itd.¹⁵

---

¹³ B. Jankowska, *Odpowiedzialność karna osób prawnych*, „Państwo i Prawo” 1996, nr 7, s. 50-51 i A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), *Prawo francuskie*, Kraków 2004, s. 472.

¹⁴ W polskim systemie prawa karnego nie sposób sobie wyobrazić, aby odpowiedzialność karną wprowadzały przepisy usytuowane w innych niż ustawa aktach normatywnych (niższych rangą). W przeciwnym bowiem razie zachodziłaby sprzeczność z naczelnymi zasadami prawa karnego, takimi jak: *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*. Typizacja przestępstw oraz zagrożenia karą mogą pochodzić wyłącznie od władzy ustawodawczej stanowiącej prawo ustawowe, w którym pewne kwestie mogą zostać przekazane do bardziej szczegółowego uregulowania w aktach wydawanych przez władzę wykonawczą, ale jedynie w granicach określonych ustawowo.

¹⁵ A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), *Prawo francuskie*, s. 471-472. Warto zwrócić uwagę na to, że do katalogu przestępstw, za które można pociągnąć do odpowiedzialności karnej osobę prawną (w prawie francuskim), włączone zostały nie tylko przestępstwa o charakterze gospodarczym (popełniane w związku z prowadzeniem działalności gospodarczej – uczestnictwem w obrocie gospodarczym), ale także przestępstwa pospolite, które mogą zostać popełnione przede wszystkim przez osoby fizyczne, jak chociażby zabójstwo, co do którego zachodzą rozbieżności – D. Habrat w swej monografii *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym* wymienia przestępstwo zabójstwa wśród przestępstw będących podstawą odpowiedzialności karnej osoby prawnej, natomiast B. Namysłowska-Gabrysiak w swej monografii *Odpowiedzialność karna osób prawnych* podnosi, że według ustawodawcy zbrodnia zabójstwa nie może być popełniona przez osobę prawną. Co do nieumyślnego spowodowania śmierci i zbrodni przeciwko ludzkości obie autorki są zgodne, że należą one do katalogu czynów, za które osoby prawne podlegają – przy spełnieniu ustawowych przesłanek – odpowiedzialności karnej.

Odpowiedzialność karna osoby prawnej nie wyłącza odpowiedzialności karnej osoby fizycznej za ten sam czyn. Jednak kumulatywne ponoszenie odpowiedzialności przez osobę prawną z osobą fizyczną za ten sam czyn nie jest dopuszczalne w sytuacji, w której jedynie osoba fizyczna ponosi winę. Z odpowiedzialnością kumulatywną w prawie francuskim mamy do czynienia tylko wtedy, gdy jednoznaczne ustalenie podmiotu i zakresu odpowiedzialności za popełnione przestępstwo nie jest możliwe, np. czy wypadek zdarzył się wyłącznie z winy kierownika nadzoru, czy całego zarządu¹⁶.

Ze względu na to, że odpowiedzialność karna osób prawnych wykazuje jednak pewne odmienności w stosunku do cięższej na osobach fizycznych, ustawodawca stworzył odrębny katalog kar, które mogą być orzekane wobec osób prawnych. Wśród nich stosuje się kary kryminalne i poprawcze za zbrodnie i występki objęte odpowiedzialnością karną osób prawnych oraz kary orzekane za wykroczenia. Karą zasadniczą jest grzywna, którą można zastosować w każdym przypadku, natomiast orzeczenie pozostałych kar jest dopuszczalne tylko w przypadkach wskazanych ustawowo. Katalog tych kar zawiera się w treści art. 131-36 francuskiego kodeksu karnego i obejmuje: 1) rozwiązanie osoby prawnej, 2) definitywny lub orzekany na okres 5 lat zakaz prowadzenia bezpośrednio lub pośrednio określonego rodzaju działalności zawodowej lub społecznej, 3) ustanowienie nadzoru sądowego na okres do 5 lat, 4) zamknięcie, definitywne lub na okres 5 lat, jednego lub kilku zakładów przedsiębiorstwa, które służyły do popełnienia przestępstwa, 5) definitywne lub orzekane na okres 5 lat wykluczenie z rynków publicznych, 6) zakaz wystawiania czeków i posługiwania się kartami kredytowymi przez okres 5 lat, 7) konfiskata przedmiotu, który służył do popełnienia przestępstwa lub pochodzi z przestępstwa, 8) podanie orzeczenia do publicznej wiadomości za pośrednictwem prasy lub środków audiowizualnych¹⁷. Najsurowszą karę, jaką jest rozwiązanie podmiotu zbiorowego, można zastosować tylko wtedy, gdy podmiot taki powstał wyłącznie po to, aby popełniać przestępstwa lub gdy już w czasie jego funkcjonowania dokonano zmiany profilu jego działalności na przestępczy¹⁸. Decyzja o rozwiązaniu osoby prawnej za popełnienie zbrodni lub występkę powoduje skierowanie jej sprawy do sądu właściwego w celu przeprowadzenia postępowania likwidacyjnego. Natomiast oddanie jej pod nadzór sądowy pociąga za sobą ustanowienie „pełnomocnika wymiaru

---

¹⁶ M. Szewczyk, *Zmiany we francuskim prawie karnym na tle Kodeksu karnego z 1994 r.*, „Palestra” 1997, z. 3-4, s. 131.

¹⁷ M. Melezini, *Odpowiedzialność karna osób prawnych w świetle francuskiego kodeksu karnego*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego kryminologii i penitencjarystyki, księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004, s. 319-321.

¹⁸ O. Górniok, *Przestępczość przedsiębiorstw...*, s. 103.

sprawiedliwości”¹⁹, którego zadania określa sąd. Wśród wymienionych powyżej kar, kary rozwiązania i kary ustanowienia nadzoru nie stosuje się do partii politycznych, związków zawodowych ani osób prawa publicznego (art. 131-39 kodeksu karnego). Tych kar nie stosuje się także w stosunku do Zakładowych Komisji²⁰.

Wprowadzenie instytucji odpowiedzialności karnej osób prawnych bezpośrednio do kodeksu karnego stanowi największą rewolucję przepisów prawa karnego francuskiego. Odpowiedzialność karna osób prawnych we Francji została oparta na zasadzie identyfikacji, w przeciwieństwie do regulacji z zakresu holenderskiego prawa karnego, w której ustawodawca odmówił jej przyjęcia. Wydaje się więc, że regulacje prawa karnego francuskiego, mające za przedmiot odpowiedzialność karną podmiotów zbiorowych, są mniej radykalne niż te, które zostały wprowadzone na grunt holenderskiego prawa karnego. Wstrzymam się jednak z oceną, która z nich stanowi skuteczniejszy instrument do walki z przestępczością osób prawnych, taka bowiem ocena wymaga przesłedzenia praktyki stosowania prawa w omawianym zakresie i wpływu egzekwowania odpowiedzialności podmiotów kolektywnych na przestrzeganie przez nie obowiązujących norm prawnych – w przyszłości (już po ukaraniu) oraz na przestrzeganie ich przez inne podmioty zbiorowe funkcjonujące w obrocie (prewencja generalna kary).

3. Niemcy

W odróżnieniu np. od Francji, w prawie niemieckim nie wprowadzono odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych, gdyż opór wobec tej instytucji, tak w doktrynie, jak i w judykaturze, był za silny. Za odmową przyjęcia przez niemieckiego ustawodawcę koncepcji odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych stały również względy polityczne, społeczne i historyczne. Warto jednak zwrócić uwagę, że obawy artykułowane przede wszystkim przez środowiska uczonych oraz sądownictwo koncentrują się w szczególności bardziej na problematyce zawinienia niż na faktycznych efektach ponoszenia przez podmioty kolektywne odpowiedzialności o charakterze represyjnym.

Mimo dezaprobaty niemieckiego ustawodawcy dla idei ponoszenia odpowiedzialności przez osoby prawne na gruncie prawa karnego (czy ściślej: kodeksu karnego), w prawie niemieckim funkcjonuje koncepcja „działania za kogoś innego”, odnosząca się w swej naturze do odpowiedzialności reprezentantów jednostek o charakterze kolektyw-

---

¹⁹ W piśmiennictwie spotkać się można także z innym określeniem na sprawującego nadzór – mandatariusz.

²⁰ Możliwym *ratio legis* takiego rozwiązania prawnego było to, że jednak partie polityczne i związki zawodowe prowadzą działalność publiczną – chronią często interesy pewnych grup społecznych, a ich rozwiązanie mogłoby być niekorzystne dla środowisk, na rzecz których te podmioty działają/działy.

nym, które jako takie nie odpowiadają w sferze prawa karnego. Zgodnie z tą koncepcją, osoba fizyczna podejmuje określone zachowanie nie w imieniu własnym, lecz w imieniu innego podmiotu, którym może być osoba prawna lub inna jednostka niemająca osobowości prawnej (albo też inna osoba fizyczna). Nie spełnia przy tym ustawowych warunków do uznania jej za podmiot przestępstwa, które spełnia owa osoba prawna, jednostka organizacyjna (czy osoba fizyczna). W takim przypadku osoba fizyczna realizująca dany czyn wypełnia jednocześnie pozostałe znamiona przestępstwa, a także ponosi winę. Jako cel takiego rozwiązania należy więc wskazać poszerzenie kręgu podmiotów przestępstwa, tak aby objąć nim właśnie osobę fizyczną działającą za kogoś innego²¹. Choć w omawianej koncepcji mamy do czynienia z podmiotami mającymi charakter zbiorowy, to jednak nie może być ona postrzegana jako wyraz dążeń do wprowadzenia do niemieckiego prawa karnego odpowiedzialności takich jednostek.

W Niemczech nie odpowiedziano radykalnie na wyrażaną przez Unię Europejską konieczność zmian przepisów państw członkowskich, wynikającą z faktu ratyfikowania aktów międzynarodowych w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za określone zachowania. Rozwinięto natomiast dość skomplikowaną strukturę sankcji administracyjnych, które zawierają uregulowania dotyczące odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Ten administracyjno-karny system prawny funkcjonuje w oparciu o ustawę o wykroczeniach porządkowych (OWiG). Kluczowym przepisem penalizującym określone zachowanie podmiotu zbiorowego jest § 30 OWiG, przewidujący możliwość stosowania kar pieniężnych wobec takich jednostek. Na podmiot zbiorowy może być nałożona kara pieniężna w wysokości do 500 000 euro – za czyn popełniony umyślnie – i do 250 000 euro – w przypadku czynu popełnionego nieumyślnie. Warunkiem ukarania podmiotu kolektywnego jest zawinione zachowanie jego organu, członka tego organu, zarządu związku nieposiadającego osobowości prawnej lub osoby uprawnionej do reprezentowania spółki osobowej. Chodzi w takim przypadku o zachowanie wypełniające znamiona przestępstwa lub wykroczenia, których popełnienie powoduje, iż zostają naruszone obowiązki ciężące na osobie prawnej lub określonym tym przepisem związku osób, a osoba prawna osiąga lub ma osiągnąć z tego czynu korzyść (czy korzyści). Dostrzec można, iż przedstawione wyżej unormowanie wykazuje ewidentne podobieństwa w swej istocie do regulacji chociażby francuskiego kodeksu karnego w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Wydaje się, że niemiecki ustawodawca na gruncie OWiG wprowadza podobne (jeśli nie identyczne) do francuskiego prawa karnego, w interesującym

---

²¹ B. Kunicka-Michalska, *Koncepcja „działania za kogoś innego” w niektórych obcych kodeksach karnych (odpowiedzialność organów i reprezentantów ciał kolektywnych)*, [w:] *Problemy Nauk Penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 1550, Katowice 1996, s. 102.

nas zakresie, przesłanki ponoszenia odpowiedzialności (o charakterze represyjnym) przez podmioty kolektywne, tj. działanie w imieniu i na rzecz (na rachunek) osoby prawnej podjęte przez jej organ. Jedyną istotną różnicą jest to, że na obszarze prawa niemieckiego wymaga się zawinienia po stronie reprezentanta realizującego ustawowe znamiona przestępstwa lub wykroczenia, co zapewne świadczy o niewątpliwym przywiązaniu niemieckiego prawodawcy oraz doktryny i orzecznictwa do warunku ponoszenia winy (zawinienia) w kontekście popełnienia czynu przestępnego. I w przeciwieństwie do Holandii czy Francji, w Niemczech nie wykorzystano instrumentarium *stricte* karnoprawnego do walki z przestępczością osób prawnych i innych podmiotów zbiorowych. Należy jednak podkreślić, że odpowiedzialność podmiotów zbiorowych przewidziana w niemieckim systemie prawnym, wprawdzie mająca charakter represyjny, jest odpowiedzialnością administracyjno-karną. Można by sądzić, że takie ukształtowanie instytucji odpowiedzialności osób prawnych zdaje się stanowić swojego rodzaju fasadę dla zamaskowania charakteru karnego tej odpowiedzialności, co w efekcie kreuje możliwość wymierzania podmiotom zbiorowym sankcji karnych bez zapewnienia gwarancji procesowych, jakie niesie ze sobą regulacja w płaszczyźnie procesowego prawa karnego²². Zatem daje to asumpt do zastanowienia się, czy przypadkiem niemiecki ustawodawca nie podchodzi zbyt rygorystycznie do zagadnienia karania podmiotów kolektywnych i czy nie powinien zrównać ich odpowiedzialności z tą ogniskującą się na czynach przestępnych osób fizycznych, tak aby sytuacje prawne (osób prawnych i fizycznych) były podobne i nie zachodziły wątpliwości co do realizacji aspektu sprawiedliwości w prawie.

4. Polska

W Polsce udało się zrealizować koncepcję odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, wprowadzając tę instytucję do polskiego porządku prawnego. Podkreślenia wymaga jednak to, że nie wcielono jej do polskiego kodeksu karnego, lecz objęto regulacją odrębnej ustawy (ustawy pozakodeksowej), tj. ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary²³, mającej z założenia wprowadzić do polskiego prawa karnego instrumenty prawne przewidziane w Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich, przyjętej przez Radę Unii Europejskiej 26 lipca 1995 r. oraz w protokołach dodatkowych nr I i II do tej Konwencji. Godne wspomnienia jest, że kiedy Rada Ministrów dnia 8 lipca 2002 r.

---

²² D. Habrat, *Materialnoprawne aspekty...*, s. 36-37.

²³ Dz.U. z 2002 r., Nr 197, poz. 1661 z późn. zm., dalej: u.o.p.z.

wniosła projekt tej ustawy do łaski marszałkowskiej, nosiła ona inny tytuł niż ten, który został jej ostatecznie nadany (w wyniku procesu legislacyjnego), tj. ustawa o odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych. Rzeczona zmiana intytulacji ustawy była źródłem szeregu wątpliwości co do charakteru prawnego odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, przewidzianej przez przepisy wspomnianej wyżej ustawy, i wywołała w doktrynie szereg przeciwstawnych stanowisk. Zastanawiano się bowiem, czy mamy na gruncie tej ustawy do czynienia z odpowiedzialnością karną podmiotów zbiorowych, czy może z innym rodzajem odpowiedzialności prawnej, a może nawet z odpowiedzialnością *sui generis*. W związku z tym jednoznaczne określanie tej odpowiedzialności odpowiedzialnością karną podmiotów zbiorowych pozostaje wysoce dyskusyjne, dlatego będę posługiwał się nazewnictwem: „odpowiedzialność podmiotów zbiorowych”.

Przywołana ustawa stanowi swoiste kompendium normatywnej regulacji w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. W przepisie art. 1 został określony zakres regulacji tej ustawy jednoznacznie wskazujący na intencję ustawodawcy kompleksowego uregulowania tej problematyki, zgodnie z którym ustawa określa zasady odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary oraz zasady postępowania w przedmiocie takiej odpowiedzialności. Zatem u.o.p.z. zawiera przepisy regulujące aspekty materialnoprawne tej instytucji, tj. przesłanki (warunki) odpowiedzialności, karę oraz środki karne jako konsekwencje zrealizowania przez podmiot zbiorowy przesłanek, a także katalog czynów (jako przestępstwa lub przestępstwa skarbowe) stanowiących podstawę takiej odpowiedzialności (poprzez liczne odesłania do szeregu ustaw zawierających typizację przestępstw, nie tylko kodeksu karnego) oraz aspekty procesowe – unormowanie procedury, w drodze której ma być realizowana odpowiedzialność podmiotów zbiorowych, a także wykonanie kar zastosowanych przeciwko podmiotom zbiorowym. Trzeba mieć na uwadze, że mimo ustawodawczego założenia całościowego uregulowania instytucji odpowiedzialności podmiotów kolektywnych w jednej tylko ustawie, ustawodawca wprost czerpie z normatywnego dorobku prawa karnego procesowego, stanowiąc w art. 22 u.o.p.z., iż do postępowania w sprawie takiej odpowiedzialności stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego (z wyłączeniem dotyczącym określonych – wymienionych przepisów karnej ustawy procesowej) oraz z prawa karnego wykonawczego – w przepisie art. 42, czyniąc odesłanie do przepisów kodeksu karnego wykonawczego (nakazując odpowiednie ich stosowanie) w zakresie wykonania orzeczonej wobec podmiotu zbiorowego kary oraz środków karnych (powtórzonych za art. 8 i 9 w treści przepisu art. 42).

Ustawodawca wyszedł od sformułowania definicji legalnej pojęcia „podmiot zbiorowy” – w art. 2 u.o.p.z. W myśl tego przepisu podmiotem zbiorowym (w rozumieniu

ustawy²⁴) jest osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków. Polski ustawodawca, stosując wyłączenie państwa, podobnie jak francuski wychodzi z założenia, że skoro to państwo jest powołane do ścigania oraz karania za przestępstwa i ma w tym monopol, nie powinno ono karać samego siebie. Natomiast w odróżnieniu od regulacji francuskiego kodeksu karnego dotyczącej odpowiedzialności osób prawnych – dopuszczającej na specjalnych zasadach odpowiedzialność wspólnot terytorialnych i ich zgrupowania – polski ustawodawca wyłączył również jednostki samorządu terytorialnego i ich związki²⁵. Ponadto francuskie unormowanie w omawianym zakresie wiąże odpowiedzialność karną wyłącznie z osobami prawnymi, gdy definicja podmiotu zbiorowego zawarta w art. 2 u.o.p.z. obejmuje nie tylko osoby prawne, ale także jednostki organizacyjne pozbawione osobowości prawnej, a więc podobnie jak to uczyniono w holenderskim kodeksie karnym (art. 51), zrównano ze sobą odpowiedzialność tych dwóch rodzajów podmiotów kolektywnych. W ust. 2 art. 2 u.o.p.z. postanowiono, że podmiotem zbiorowym (w rozumieniu ustawy) jest również spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji²⁶ oraz przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna²⁷.

²⁴ Określenie „w rozumieniu ustawy” wskazuje na to, że ustawodawca sformułował definicję legalną pojęcia „podmiot zbiorowy” na użytek u.o.p.z. Jednak wydaje się, że definicję tę trzeba mieć na względzie także w trakcie stosowania przepisów innych ustaw (co przecież wynika z niebudzącego żadnych wątpliwości systemowego charakteru prawa), do których ustawodawca w samej ustawie regulującej odpowiedzialność podmiotów zbiorowych nierzadko odsyła.

²⁵ W tym miejscu nie zaszkodzi postawienie pytania o zasadność wyłączenia jednostek samorządu terytorialnego i ich związków z zakresu pojęcia „podmiot zbiorowy”. Może godnym uwagi przedsięwzięciem byłoby bliższe przyjrzenie się motywom francuskiego ustawodawcy, który zdecydował się na objęcie zakresem odpowiedzialności podmiotów zbiorowych także wspólnot terytorialnych, chociaż opartej na specjalnych zasadach.

²⁶ Zastanawiające jest to, czy zakresem pojęcia „podmiot w stanie likwidacji” należy objąć również takie podmioty, wobec których ogłoszono upadłość, czy interpretować je w sposób ścisły, czyli odnosić wyłącznie do takich, których likwidację – prowadząc postępowanie likwidacyjne – się przeprowadza. Jeśli opowiemy się za szerszą interpretacją, to pozostaje nam zmierzyć się z rozróżnieniem w obrębie pojęcia „upadłość” – „upadłość likwidacyjna” oraz „upadłość układowa”. Postępowanie upadłościowe z układem to zgoda większości wierzycieli na dalsze funkcjonowanie przedsiębiorstwa upadłego. Istotą upadłości układowej jest więc utrzymanie bytu prawnego podmiotu występującego w roli upadłego. Zatem wysoce wątpliwe jest kwalifikowanie podmiotów, wobec których przeprowadzane jest postępowanie upadłościowe z układem w kategoriach desygnatów pojęcia „podmiot w stanie likwidacji”, co oczywiście nie wyklucza uznania takich podmiotów za podmioty zbiorowe w rozumieniu ustawy, ale na innej podstawie.

²⁷ Można spekulować, iż zamierzeniem ustawodawcy, wskazującego na dalsze podmioty, które są podmiotami zbiorowymi w rozumieniu ustawy, było rozszerzenie zakresu ustawowego pojęcia „podmiot zbiorowy”. Zwraca jednak uwagę to, że podmioty, które zostały wymienione

Możliwość uruchomienia wobec podmiotu zbiorowego mechanizmu odpowiedzialności została uzależniona od łącznego spełnienia trzech przesłanek, określonych w przepisach art. 3-5 u.o.p.z. Pierwszym warunkiem odpowiedzialności podmiotu kolektywnego jest zaistnienie tzw. związku podmiotowego pomiędzy osobą fizyczną, będącą sprawcą przestępstwa, a podmiotem zbiorowym. Wymaga się więc, aby zostało podjęte zachowanie przez osobę fizyczną działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu obowiązku, czy przez osobę fizyczną dopuszczoną do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę fizyczną, o której mowa wyżej, czy wreszcie przez osobę fizyczną działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą osoby fizycznej mającej uprawnienia lub obowiązki do działania w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego. Konieczne jest przy tym, aby zachowanie to przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową. Osobami fizycznymi mającymi kompetencje do działania w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego są osoby pełniące funkcje organów osób prawnych (członkowie zarządu, rady nadzorczej, komisji rewizyjnej spółek kapitałowych prawa handlowego – co zbiega się z normatywną regulacją francuskiego kodeksu karnego, który daje możliwość pociągnięcia osoby prawnej do odpowiedzialności karnej za przestępne zachowania organów [członków organów] takiej osoby), a także wspólnicy spółek osobowych prawa handlowego (np. spółki jawnej czy partnerskiej), czy członkowie innych jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej. Do takich osób można również zaliczyć prokurentów oraz osoby dysponujące pełnomocnictwem ogólnym, natomiast pozostałych pełnomocników uznaje się za osoby działające w imieniu lub w interesie, za zgodą lub wiedzą pierwszej z trzech wyżej przedstawionych grup osób fizycznych. Zachowanie osoby fizycznej musi przy tym wypełniać ustawowe znamiona przestępstwa lub przestępstwa skarbowego (choć w art. 3 mowa o „czynie zabronionym”). Dostrzec można, że polski ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzenie do przedmiotowej regulacji sformułowania, iż przestępstwo popełnia osoba prawna (czy podmiot zbiorowy), a pozostał przy formule, że przestępstwo popełnia osoba fizyczna, a stanowi ono jedynie podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Należy zauważyć, że przyjęcie optyki holenderskiego ustawodawcy rodziłoby konieczność dokonania drastycznych

---

w art. 2 ust. 2 u.o.p.z., to w istocie te, które już na podstawie art. 2 ust. 1 u.o.p.z. możemy zaliczyć do podmiotów zbiorowych. A więc ustawodawca w ust. 2 nie rozszerza zakresu pojęcia „podmiot zbiorowy” w stosunku do zakresu określonego w ust. 1 art. 2 ustawy. Spotykamy się tutaj ze zbędnym, aczkolwiek nieszkodliwym, *superfluum*, a ust. 2 stanowi uszczegółowienie ust. 1.

zmian założeń polskiego prawa karnego, które konsekwentnie wyłącza możliwość popełniania przestępstw przez podmioty niebędące osobami fizycznymi (osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną). W zasadzie cały polski kodeks karny podlega wymowie, że przestępstwo popełnić może tylko człowiek.

Drugą przesłanką odpowiedzialności przewidzianej przez przepisy u.o.p.z. jest potwierdzenie faktu popełnienia czynu zabronionego przez określoną osobę fizyczną (dającą się funkcjonalnie powiązać z podmiotem zbiorowym – jego działalnością) prawomocnym wyrokiem skazującym tę osobę, wyrokiem warunkowo umarzającym wobec niej postępowanie karne albo postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe, orzeczeniem o udzielenie tej osobie zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności albo orzeczeniem sądu o umorzeniu przeciwko niej postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy²⁸. To katalog orzeczeń wydawanych wobec rzeczywistego sprawcy przestępstwa – osoby fizycznej, w postępowaniu dotyczącym wyłącznie tej osoby, poprzedzającym ewentualne postępowanie w sprawie o pociągnięcie podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności. Polski ustawodawca nie skorzystał z koncepcji bezpośredniej odpowiedzialności podmiotów kolektywnych (przyjętej w Holandii), przewidując *expressis verbis* wymóg uprzedniego dokonania w sposób niebudzący żadnych wątpliwości identyfikacji osoby fizycznej, która dopuściła się przestępnego zachowania w ramach np. osoby prawnej, tj. opierając instytucję odpowiedzialności podmiotów zbiorowych (podobnie jak francuski ustawodawca) na zasadzie identyfikacji (w odróżnieniu od francuskiego unormowania w interesującym nas zakresie, określając „listę” orzeczeń stano-

²⁸ Pierwotne brzmienie przepisu art. 4 u.o.p.z. przedstawiało się następująco: „Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego przez osobę, o której mowa w art. 3, zostało stwierdzone prawomocnym wyrokiem skazującym, nakazem karnym, prawomocnym orzeczeniem o zezwoleniu na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności lub prawomocnym orzeczeniem warunkowo umarzającym postępowanie albo prawomocnym orzeczeniem o umorzeniu postępowania z powodu okoliczności wyłączających ściganie sprawcy”. W aktualnym brzmieniu mowa jest o potwierdzeniu (a nie stwierdzeniu) faktu popełnienia czynu zabronionego (a nie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego). Wnikliwa lektura tego przepisu w zestawieniu z jego poprzednią wersją nasuwa kilka pytań, takich chociażby, jak o ewentualną różnicę w znaczeniu pojęć: „stwierdzenie” i „potwierdzenie” czy o motywy ustawodawcze, które stały za zastąpieniem pojęcia: „przestępstwo” (i odpowiednio: „przestępstwo skarbowe”) pojęciem: „czyn zabroniony” w kontekście potwierdzenia faktu jego popełnienia przez osobę fizyczną, dającą się funkcjonalnie powiązać z podmiotem zbiorowym, a przeciwko której wymaga się uprzedniego wydania określonego w tym przepisie orzeczenia (w istocie jednego z orzeczeń). „Czyn zabroniony” i „przestępstwo” to odrębne terminy, o odmiennym zakresie znaczeniowym, zatem zabieg taki w świetle woli racjonalnego prawodawcy, świadomego siatki terminologicznej funkcjonującej w określonej dziedzinie prawa oraz prawidłowości w niej występujących, musi mieć swoje uzasadnienie. Abstrahując jednak od wyżej postawionych pytań, zmiana dokonana przez ustawodawcę w zakresie uregulowania drugiej przesłanki zasługuje jednak na aprobatę, stanowi bowiem odpowiedź na wyrażane w doktrynie wątpliwości i podnoszone w piśmiennictwie uwagi krytyczne pod adresem ówczesnego brzmienia przepisu art. 4 u.o.p.z.

wiących tzw. prejudykat w stosunku do sprawy o odpowiedzialność osoby prawnej czy jednostki organizacyjnej bez osobowości prawnej).

Trzecim warunkiem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest sytuacja, w której do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej (z drugiej i trzeciej grupy osób) lub braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. W pkt 2 art. 5 u.o.p.z. mowa jest o takiej organizacji podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego przez osobę fizyczną (z pierwszej grupy osób), podczas gdy mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności (wymaganej w danych okolicznościach) przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego²⁹. W piśmiennictwie³⁰ formułuje się twierdzenie, że ustawodawca, konstruując trzecią przesłankę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, skorzystał z kategorii, którymi posługuje się prawo cywilne, tj. wina w wyborze, wina w nadzorze oraz wina organizacyjna³¹. Przyjmując wprowadzenie instytucji spoza prawa karnego do art. 5 u.o.p.z., stwierdzono³², że ustawodawca chciał w ten sposób uniknąć problematyki wiążącej się z zastosowaniem znanych prawa karnemu przesłanek odpowiedzialności, które obecnie mają zastosowanie wyłącznie do osób fizycznych³³.

²⁹ Nowelizacją z dnia 29 lipca 2011 r. ustawodawca po sześciu latach powrócił do wprowadzenia do treści art. 5 u.o.p.z. uregulowania odnoszącego się do organizacji działalności podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego.

³⁰ B. Mik, *Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r.*, „Przebieg Sądowy” 2003, nr 7/8, s. 57; J. Potulski, J. Warylewski, *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 41. Jednocześnie podnosi się, że skonstruowanie trzeciej przesłanki na modłę cywilistyczną budzi znaczne wątpliwości natury systemowej oraz rodzi określone trudności w procesie interpretacji i stosowania przepisów ustawy regulującej odpowiedzialność podmiotów zbiorowych. Zob. także B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność o charakterze karnym podmiotów zbiorowych w najnowszym ustawodawstwie polskim i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Zachowska (red.), *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman*, Warszawa 2005, s. 277; M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006, s. 56 i 57; J. Warylewski, J. Potulski, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych w prawie polskim i europejskim. Komentarz*, Bydgoszcz–Gdańsk 2007, s. 68-69; D. Habrat, *Materialnoprawne aspekty...*, s. 96-97.

³¹ Nawijając do licznych wypowiedzi formułowanych w piśmiennictwie na temat charakteru prawnego odpowiedzialności przewidzianej przez przepisy u.o.p.z. oraz uznając za trafny pogląd o wykorzystaniu przez ustawodawcę cywilistycznych konstrukcji przy formułowaniu trzeciej przesłanki, można podjąć próbę rozważenia, czy przypadkiem nie mamy jednak do czynienia z cywilnoprawnym charakterem tej odpowiedzialności. Nie podejmując jednoznacznego rozstrzygnięcia tego problemu, wydaje się, iż z całą pewnością można stwierdzić, że odpowiedzialność podmiotów zbiorowych według polskiego modelu zawiera pewne elementy klasycznej odpowiedzialności cywilnoprawnej.

³² D. Habrat, *Materialnoprawne aspekty...*, s. 97.

³³ Można wytoczyć polemikę z konstatacją, że w art. 5 u.o.p.z. ustawodawca odszedł od winy o karnoprawnym rodowodzie, sięgając do winy na gruncie prawa cywilnego. Funkcjonujące

Wobec podmiotu zbiorowego sąd orzeka karę pieniężną³⁴ od 1000 do 5 000 000 zł, nie wyższą jednak niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Posłużenie się przez ustawodawcę słowem „orzeka” jednoznacznie wskazuje na obligatoryjny charakter tej kary. To przynosi na myśl grzywnę jako karę zasadniczą możliwą do zastosowania w każdym przypadku przy realizowaniu odpowiedzialności karnej osoby prawnej – według modelu francuskiego. Ponadto wobec podmiotu zbiorowego orzeka się przepadek przedmiotów pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego lub które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, korzyści majątkowej pochodzącej chociażby pośrednio z popełnienia czynu zabronionego oraz równowartości przedmiotów lub korzyści majątkowej pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego. Zauważyć zatem można, że kara pieniężna i przepadek mają na gruncie u.o.p.z. charakter obligatoryjny.

Wobec podmiotu zbiorowego można orzec: 1) zakaz promocji lub reklamy prowadzonej działalności, wytwarzanych lub sprzedawanych wyrobów, świadczonych usług lub udzielanych świadczeń, 2) zakaz korzystania z dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi, 3) zakaz korzystania z pomocy organizacji międzynarodowych, których członkiem jest Rzeczpospolita Polska, 4) zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne, 5) podanie wyroku do publicznej wiadomości. Przyglądając się powyższemu katalogowi środków karnych, które mogą być stosowane wobec podmiotów kolektywnych, można polską regulację odpowiedzialności takich podmiotów ocenić jako mniej restrykcyjną niż chociażby francuską, w której przewidziano ta-

---

w prawie karnym określenie „naruszenie reguł ostrożności wymaganej w danych okolicznościach”, będące przejawem nieumyślności, wydaje się obejmować brak należytej staranności w wyborze oraz nadzorze. Przyjmuje się bowiem, że „dane okoliczności”, w których należy zadośćuczynić regułom ostrożności, wyznaczone są przez układ trzech elementów: kwalifikacji działającego podmiotu, używanego przy dokonywanej czynności narzędzia oraz sposobu przeprowadzania czynności. Nic więc nie stoi na przeszkodzie, aby określona osoba, zatrudniona w danym przedsiębiorstwie na stanowisku kierownika działu kadr, uchybiając obojętności dołożeniu należytej staranności (naruszając reguły ostrożności), dopuściła się „wyboru” do pełnienia określonych funkcji osoby nielegitymującej się niezbędnymi kompetencjami, w wyniku czego osoba wybrana realizuje prawnokarnie relewantne zachowanie będące podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Według takiego ujęcia „naruszenie reguł ostrożności” zbliża się do cywilistycznych konstrukcji „winy w wyborze” i „winy w nadzorze”, z którymi to konstrukcjami wiąże się leżący u ich podstaw obowiązek zachowania ostrożności.

³⁴ Ustawodawca posługuje się kategorią „kara pieniężna”, a nie „grzywna”. Można więc odnieść wrażenie, że są to odrębne terminy, którym należy nadawać różne znaczenia. Odmienne: J. Skupiński, *Problemy kryminalnopolityczne związane z promulgowaniem ustawy z dnia 28 października o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Kwartalnik Apelacji Gdańskiej” 2003, nr 3, wydanie specjalne, s. 48. Autor nie przypisuje dużego znaczenia temu, że w ustawie nie użyto określenia „grzywna”, lecz „kara pieniężna”, o przynależności bowiem normy prawnej do określonej gałęzi prawa nie decyduje jej nazwa, lecz istota, a zmiana nagłówka nie zmienia przecież treści.

kie sankcje, jak rozwiązanie osoby prawnej, zamknięcie jednego lub kilku oddziałów przedsiębiorstwa czy zakaz prowadzenia określonego rodzaju działalności zawodowej lub społecznej. Zwraca uwagę to, że sądowi przysługuje pewien zakres swobody dokonywania oceny zasadności orzeczenia danego środka karnego (każdego z mieszczących się w wyżej wskazanym katalogu), a nie ciąży na nim obowiązek jego zastosowania. Podstawową wciąż konsekwencją, wysuwającą się niejako na plan pierwszy, jest kara pieniężna.

Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności na podstawie u.o.p.z., jeżeli osoba fizyczna popełniła przestępstwo, które znajdziemy w katalogu czynów stanowiących podstawę ukarania podmiotu zbiorowego, zawartym w treści art. 16 u.o.p.z.³⁵ Katalog obejmuje zarówno przestępstwa, jak i przestępstwa skarbowe. Ustawodawca posłużył się licznymi odesłaniami do ustaw, zarówno kodeksu karnego, jak i pozakodeksowych, w których określone są znamiona przestępstw lub przestępstw skarbowych mieszczących się w tym katalogu. Wśród czynów, za które podmiot zbiorowy może zostać pociągnięty do odpowiedzialności, znajdują się określone: przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu, przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi, łapownictwa i płatnej protekcji, przeciwko ochronie informacji, przeciwko wiarygodności dokumentów, przeciwko mieniu, przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, przeciwko środowisku, przeciwko ludzkości, przeciwko rodzinie i opiece, przeciwko własności intelektualnej, o charakterze terrorystycznym i inne. W pierwszej kolejności wymienione zostały przez ustawę przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu, co może wskazywać na największą ich wagę w kontekście uruchomienia mechanizmu odpowiedzialności wobec podmiotu zbiorowego. To może również rodzić przypuszczenie, że do popełnienia takich przestępstw w ramach działalności podmiotów kolektywnych dochodzi w praktyce najczęściej, skoro takie podmioty w gruncie rzeczy trudnią się prowadzeniem działalności o charakterze gospodarczym, czyli występują aktywnie w obrocie gospodarczym.

Podsumowując przedstawioną polską regulację odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, należy krytycznie odnieść się do wtórnego charakteru odpowiedzialności z kilku względów. Po pierwsze, wymaganie wydania uprzednio orzeczenia przeciwko

---

³⁵ Przepis art. 16 u.o.p.z. często poddawany był już nowelizacji, co nie powinno dziwić z uwagi na sieć odesłań do ustaw, które są nierzadko nowelizowane, co jest niezbędne dla dostosowania ich regulacji do wciąż zmieniających się stosunków społecznych, w szczególności gospodarczych. Na marginesie warto zauważyć, iż nowelizacja danego przepisu wymuszona nowelizacją przepisów ustaw, do których ów przepis odsyła, rodzi niebezpieczeństwo pominięcia przez ustawodawcę – pogubionego w księgozbiorach przepisów – pewnych zmian w toku nowelizacji przepisu odsyłającego. Pragnę jednak podkreślić, iż to rozważania wyłącznie teoretyczne, a nie takie, które nawiązują do jakichś przypadków mających miejsce w rzeczywistości normatywnej.

określonej osobie fizycznej w oczywisty sposób prowadzi do przedłużenia się procesu, który z założenia finalnie zakończyć się ma ukaraniem podmiotu zbiorowego. To w żadnej mierze nie przeciwdziała przewlekłości postępowań, z którą borykamy się od lat w naszym kraju. Rozłożenie aż tak bardzo całej procedury w czasie, w której drodze realizowana ma być odpowiedzialność podmiotów zbiorowych, wywołuje niebezpieczeństwo uniknięcia przez określony podmiot kolektywny konsekwencji przewidzianych przez u.o.p.z. przez fakt zaprzestania prowadzenia działalności (żaden podmiot gospodarczy raczej nie uczestniczy w obrocie prawnym w „nieskończoność”). Po drugie, wymóg orzeczenia prejudycjalnego może w praktyce okazać się niezwykle trudny (jeśli nie niemożliwy) do spełnienia z uwagi na trudność, a niekiedy nawet niemożność dokonania identyfikacji rzeczywistego sprawcy przestępstwa popełnionego w ramach osoby prawnej, zwłaszcza jeśli cechuje się ona wielostopniową organizacją wewnętrzną (np. przedsiębiorstwo będące korporacją o zasięgu nie tylko krajowym, ale i międzynarodowym).

Moje wątpliwości budzi jednak wyłączenie Skarbu Państwa z zakresu pojęcia „podmiot zbiorowy” (w „rozumieniu ustawy”), co w konsekwencji stanowi o wyłączeniu odpowiedzialności państwa według przepisów o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Zdecydowanie przez ustawodawcę, że przepisy u.o.p.z. nie znajdują żadnego zastosowania wobec Skarbu Państwa, rodzi zastrzeżenia z tego względu, że konstrukcja odpowiedzialności tego podmiotu nie jest niczym nieznanym, chociażby na płaszczyźnie regulacji kodeksu cywilnego, w którym przewidziano, że za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej ponosi odpowiedzialność Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego, lub inna osoba prawna wykonująca tę władzę z mocy prawa (art. 417 k.c.). Wprawdzie na gruncie powołanego przepisu mamy do czynienia z odpowiedzialnością odszkodowawczą, ale wysuwająca się na plan pierwszy wśród pozostałych konsekwencji określonych w przepisach u.o.p.z. „kara pieniężna” w swej istocie upodabnia się do zasądzzonego odszkodowania, które ma zrekompensować zaistniałą szkodę. W art. 417 k.c. mowa jest o niezgodnym z prawem działaniu lub zaniechaniu, a czym innym jest przestępstwo – za które grozi odpowiedzialność z u.o.p.z. – jak nie takim właśnie zachowaniem? Szkada wynika z faktu popełnienia przestępstwa, analogicznie jak czynu niedozwolonego, którego negatywne następstwa mają być niwelowane poprzez instrument odpowiedzialności odszkodowawczej.

Dostrzegam więc niekonsekwencję ustawodawcy, który w pełni odpowiedzialnością obciąża Skarb Państwa za spowodowanie szkody czynem niedozwolonym, a nie wprowadza jej za popełnienie jednego z przestępstw, które zawierają się w katalogu art. 16 u.o.p.z. Dlaczego Skarb Państwa jest wolny od represyjnej odpowiedzialności

ogniskującej się na podmiotach zbiorowych, skoro w rzeczywistości jego pozycja prawna, polegająca przede wszystkim na sprawowaniu funkcji władczych (*imperium*), jest silniejsza od tej, którą mają osoby prawne prawa prywatnego czy inne jednostki organizacyjne funkcjonujące w obrocie prawnym wyłącznie komercyjnie?

Zważywszy na te krytyczne argumenty, trzeba liczyć się z potrzebą przeprowadzenia zmian, nawet gruntownych, tj. odnoszących się do całej „filozofii” leżącej u podstaw konstrukcji odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, zaproponowanej przez polskiego ustawodawcę.

Podsumowując całe opracowanie, pragnę stwierdzić, że doświadczenia poszczególnych państw (nie tylko tych, których regulacje zostały przedstawione w tym opracowaniu) w zakresie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych mogą mieć istotne znaczenie dla oceny i wniosków w zakresie regulacji przygotowanych przez polskiego ustawodawcę. Nie możemy bowiem zapominać, że w innych państwach (takich jak Holandia czy nawet Francja) odpowiedzialność podmiotów zbiorowych funkcjonuje w systemie prawnym (w praktyce stosowania prawa) nieco dłużej niż w Polsce, w której instytucję tę implementowano do porządku prawnego dopiero 10 lat temu. Aby wynieść z owego doświadczenia naukę dla Polski, niezbędne byłoby nie tylko przeanalizowanie przepisów prawnych w tym zakresie, obowiązujących w innych państwach, ale przede wszystkim przesłedzenie orzecznictwa tamtejszych sądów oraz jego wpływu na kwestię przestępczości osób prawnych.

Summary

Liability towards collective entities. Comparative study

The purpose of this study was to draw a comparison between regulations about liability towards collective entities applied in four different countries and make attempts to draw some conclusions regarding potential changes in Polish regulations introducing repressive liability towards collective entities into Polish penal law.

The first country in Europe, where criminal liability towards collective entities was introduced into its penal law was the Netherlands. The legislator of this country decided to incorporate this institution into the Penal Code. It is worth noticing that the Dutch Penal Code stipulates that not only a natural person has the capacity to commit a crime but a legal entity as well. It is important to remember that limited legal entities are considered to have the capacity to commit crimes in the same way as the entities

mentioned above. Dutch regulations concerning the liability towards collective entities enable holding collective entities liable for crimes committed even by the lowest-rank employees in the structure of the collective entity. That kind of legal solution is an effective instrument against delinquency of entities other than people.

Introducing repressive liability towards collective entities into the French “New Penal Code” is thought to be the most revolutionary change in French criminal law. The legislator of this country applied the narrower conception of repressive liability towards collective entities than in the Netherlands. The French Penal Code stipulates that a collective entity is subject to liability only for crimes of its bodies that have been committed on its account.

German legal doctrine and jurisprudence declared lack of support for the idea of repressive liability towards collective entities. That was the reason, why the legislator of Germany did not decide to introduce this institution into penal law. Natural person is the only entity that can be held liable for crimes in the light of German penal law.

Polish regulations about repressive liability towards collective entities are situated not in the Penal Code, but in a separate act, which is “ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary”. The Polish legislator formulated the definition of the term: “collective entity” classifying “legal entity” and “limited legal entity” as belonging to this category. Collective entities can be punished for crimes of natural person operating in the name of collective entity within the scope of their competence or duty if the unlawful behaviour brought benefits to the collective entity. There are also other statutory requirements regarding liability towards collective entities. The structure of liability towards collective entities in Polish law is considered to be defective and should be improved. This study was designed to show that disadvantages of the Polish model of that kind of liability can be eliminated by drawing on the experience of other countries in the scope of regulations about liability towards collective entities.